

In: Сикимић, Билјана (ур.) Скривене маџине на Балкану. Београд: Балканолошки институт, 2004, с. 67-82

Петко Христов

Етнографски институт и музей - БАН, София, България

ГРАНИЦИТЕ НА “ШОПЛУКА” И / ИЛИ ШОПИ БЕЗ ГРАНИЦИ

Още през втората половина на XIX век *шопската* историко-културна област, известна в балканската етнографска литература като “*Шоплук*”/“*Шоплък*”, е привлякла вниманието на изследователите и в България, и в Сърбия, а напоследък – и в Македония, от гледна точка на географското разпространение, потеклото, диалекта и културните особености на местното население. И макар за етимологията на етнографонима “*шоп*”¹ да е създадена вече значителна литература, все още е трудно строго научно да бъдат очертани границите, диалектната вариативност и етно-културните характеристики на *шопите*, обозначавани в българската етнология като етнографска група, част от целокупната българска народност (*Вакарелски Хр.*, 1942: 236-258). Този факт, по мое мнение, произтича от нееднозначната историческа съдба на това родствено (а в миналото вероятно и тъждествено) в етно-културен смисъл население, населяващо централната планинска част в сърцето на Балканския полуостров, където днес се събират държавните граници на България, Македония и Сърбия. В бурната си история за последните 125 години това население пет пъти е променяло своята държавна “принадлежност”; някои от особеностите на диалекта и народната култура на местното население, което днес е поделено между трите балкански държави и национално се самоопределя като част от три нации, са използвани за пропагандно-спекулативни цели в различните балкански столици още през 70-те години на XIX век (*Hristov P.*, 2002: 65-80).

В българската етнографска литература от началото на XX век, макар да се говори за единната “**шопска етнографска група**” като за част от българската народност, се разграничават редица локални групи със свои етно-културни особености: собствено *шопи* (или “*дървени шопи*”) в Софийско, *граовци* в Пернишко и Брезнишко, *знеполци* в Трънско, *нишавци* в Царибродско и Пиротско, *височани* (или *планинци*) в Годечко и Искрецко, *мраканци* в Радомирско, *къцавци* в Кюстендилско, *кекавци* в Дупнишко, *кусаци* в Самоковско, *шарендрешковци* в Новоселско и т.н. Това е така, защото поради известната си в миналото пейоративна конотация², в България етнографонимът “*шопи*” се употребява като самоопределение и самоназвание единствено от населението в селата около столицата София. По същия начин в Македония за себе си говори като за “*шопи*” само населението на някои села около Крива паланка и Кратово, както и преселниците от тези села (*Малинов З.*, 2001: 21-39), а в Източна Сърбия често смесваните (от изследователите!) названия “*торлаци*” и “*шопи*” нямат ясно определени локуси (*Цвијић Ј.*, 1922: 231; по-подробно за това - *Крстић Д.*, 2003: 73-80). Ето защо, според мен, е по-коректно да се говори за **Шоплук/ Шоплък** като за средишна историко-културна област в централната част на Балканите, чието население е известно в балканската етнография и с една друга своя особеност: поради оскъдния си аграрен поминък в родния край, още през първата половина на XIX век мъжете от тези региони ежегодно се “изливали” в съседните по-близки и по-далечни области на Османската империя по традиционните *гурбетчийски/ печалбарски* маршрути, често без да се съобразява с изкуствените конструкции на Новото време, наречени “държавно-политически граници” (*Христов П.*, 2003-А).

В балканските етнологии няма еднозначно становище не само по отношение на населението, обозначаващо като “шопи”, и неговия произход и етногенезис³, но и по отношение **границите** на “Шоплука”. В българската етнология В. Хаджиниколов обобщава през 80-те години на XX век различните гледища за географските граници на **шопската етно-културна област** по следния начин: “Авторите ги (границите – П.Х.) разглеждат в доста широк смисъл на думата, като за *шопи* смятат населението на цяла Северозападна България. На времето си П.Р.Славейков поставя границата между шопи и населението на Североизточна България на р. Вит. Л. Милетич я туря при с. Мечка, между Плевен и Никопол. Хр. Вакарелски смята за *Шоплук* в широкия смисъл на думата територията с граници: долното течение на р. Искър, на юг Ботевградско, към изток Софийското поле, цяло Самоковско, Дупнишко, Кюстендилско, Източна Македония. По такъв начин *шопите* живеят не само в Софийско (където се самоопределят като такива – П.Х.) и съседните райони, но също и на север от Стара планина – във Видинско, Врачанско, Берковско и дори Ломско.” (Хаджиниколов В., 1984: 11-12)⁴. Според него шопската етнокултурна област и съответната ѝ етнографска група обхващат **Софийско, Пернишко, Трънско, Брезнишко, Царибродско, Радомирско, Дупнишко, Кюстендилско, Кратовско, Овчеполско, Паланешко и отчасти Кумановско**. Такова разбиране за границите на *Шоплука* е утвърдено и в учебниците по етнография на българите: като “средище на шопите” се смятат **Софийско, Трънско, Брезнишко, Радомирско, Западно Кюстендилско, Босилеградско, Кумановско и Кратовско**, а в битово отношение и по народни схващания за *шопи* се говори чак до р. Дунав при устието на р. Искър, в Ботевградско, Самоковско, на запад зад границата със Сърбия, а на югозапад до Беласица (Колев Н., 1987: 73-74). Всички автори са единни относно българския народностен характер на населението в тези региони и цитират известния извод на големия български етнограф и комедиограф Ст. Л. Костов от преди половин век, че “какъвто и да е произходът на думата “шоп”, ясно е, че това не е расово прозвище, т.е. свързано с расата и произхода на шопите, които както всички други българи са си славяни с чист славянски език” (Костов С., Петева Е., 1935: 28).

Разбирането за “*Шоплук*” включва и някои региони в Североизточна Македония и Югоизточна Сърбия. Западната граница на шопската историко-културна област и в миналото не е била ясно определена, доколкото според Й. Цвиич: “Много е тежко, почти невъзможно, да се прекара такава граница, защото сърби и българи по много свои особености са един и същи народ. Освен това помежду техните основни народностни ядра се намират големи зони със преходно население”⁵ (Цвиич Ј., 1991: 209). Като “шопско ядро” Цвиич разглежда областта от Овче поле до пиротския Висок със “старосърбиянския Шоплук” (разбирай *Понишавието* с Царибродския край и *Знеполе* в България – П.Х.), софийския, радомирския и брезнишкия краища (Цвиич Ј., 1906: 180). Общото мнение на антропогеографията в Сърбия, че западния дял на шопската област започва от **белопаланечко-власинско-църнотравско-пчинските села** (срв. и *Николић Р.*, 1912: 223), напоследък бе оспорено в едно интервю от акад. Вл. Стоянчевич, според когото “*Понишавието* и неговото население и етнографски, и исторически, и по езика и обичаите си значително се отличава от т. нар. *Шоплук*”, който се простира според него на изток от Брезник и Радомир, обхващайки Софийското поле до Етрополе, Златица, Пирдоп и изворите на р. Марица; още по-неточно според него е названието *Торлак* за Пиротския край (*Лилић Б.*, 2000: 9).

В македонската етнология напоследък се появили няколко разработки относно особеностите на диалекта, носията и типа селища на обозначаващото като “македонски

шопи” население в Североизточна Македония. Под *Македонски Шоплук* се разбират, според тях, регионите **Козячия, Средорек, Кратовско, Кривопаланешко, Осоговия, Пиянец, Малешево** и дялове от Злетовско и Горна Пчиня. Най-южната точка в Македония, където се употребява етнографонимът “шопи” за обозначаване на местно население, са селата Стиник, Бадилен, Барбарево и Байково в Огражден, в източния дял на струмишкото поле (подробно у *Малинов З.*, 2001: 23, 29).

Това, което обединява в етно-културна цялост населението на тези региони, е общото название *шопи*, с което го наричат останалите групи население в България, Сърбия и Македония. Както беше посочено, поради пейоративния си характер обаче, с редки изключения, то не се приема като самоназвание от местното население и в трите държави. Същото се отнася и за различните комбинации от езикови (диалектни) и културни маркери, посредством които изследователите (лингвисти, географи, етнографи, историци) се опитват да идентифицират едни или други групи от население в централната част на Балканите като “шопско” - такива единни критерии, покриващи всички изброени региони в България, Сърбия и Македония просто няма. Опитите в миналото някои от особеностите на народната култура да бъдат разпознати като национални маркери и доказателство за народностна принадлежност (срв. за *задругата* и *славата* у *Цвијић Ј.*, 1931: 151-152; критиката у *Hristov P.*, 2002: 73-75), както и да се обоснове изфабрикуваната по политически път теза за съществуване на “шопска нация”, различна от българи и сърби⁶, не издържат сериозна научна критика. По мое мнение, не винаги се прави разлика между носителите на народната култура на дадена етнографска област и етнографската група; групирането на населението по етнографски области се прави от изследователя и това са класификационни групи, определени отвън, въз основа на някакви обективни признаци на културата и психиката. Самоопределянето и разграничаването при етнографските групи отразява гледната точка на самите групи, т.е. отвътре; знаците за отграничаване, названието и самоназванието, са резултат от субективния избор на групите (срв. подробно у *Симеонова Г.*, 1993: 142-143). Не се отчита и динамиката на етническото развитие – независимо от времето на възникването си, конкретните етнографски групи преминават през типологично сходни етапи на развитие във времевите граници на своето съществуване от появата до изживяването си (от изолация и ендогамия, през нарушаване на изолацията до цялостното ѝ отпадане). Примерите на образуваните в България след I Св. война групи на *бежанците* (основно от Македония) и на *приоданците* след социалистическата индустриализация (и урбанизация) недвусмислено потвърждават тезиса, че на всеки стадий от историческото си развитие **етносът** реално функционира чрез вътрешно-етническото си членение на етнографски групи, чийто състав и характер на възникване е променлив във времето (*Симеонова Г.*, 1993: 140, 145). Това постоянно (във времето) членение на етноса на етнографски групи, запазващи обаче самосъзнанието си за неотделима част от него, се оказва своеобразен механизъм за самообогатяване, усложняване и вариативност на неговата култура, т.е. механизъм за постигане на културно многообразие. Още по-интересен за изследователя е проблемът как вариативността на народната култура, вкл. и функционирането ѝ като белег за локално-регионална (само-) идентификация (срв. *Вълчинова Г.*, 1999: 100-120) се развива в условията на *граничност*, както е в случая с *шопската* историко-културна област.

Понятието “**граница**”, след базисното изследване на Фредерик Барт, в етнологична перспектива може да бъде интерпретирано на различни нива – културно, етническо, политическо (*Bart F.*, 1997: 213-259). *Граничността* в този контекст е състояние и процес, чийто етнически (по-точно етно-културни) измерения се преплитат със социално-

икономически фактори и процеси в хода на конкретното историческо развитие. Самите понятия **нация** (като конкретно-историческа проява на **етноса**) и идентифициращата се с нея **културна традиция** могат да бъдат погледната през призмата на пропагандното конструиране, като една от изследователските перспективи е възможността за деконструкция на процеса на създаване на “въобразените” общности и “изобретените” традиции в духа на анализите на Б. Андерсон и Е. Хобсбаум (*Anderson B.*, 1998; *Hobsbawm E.*, 1983). От такава гледна точка населението на историко-културната област *Шоплук* и неговата конкретна локална (само-)идентификация представлява особен интерес. В настоящата работа ще бъдат представени само част от пръснатите из различни регионални сборници етнографски материали, плод на усилията на редица автори от България, Сърбия и Македония, относно традиционното мъжко *гурбетчийство* из полуострова на населението от планинските райони на *Шоплука*, като един от съществените историческите варианти за трансграничен обмен на Балканите.

Сезонните занаятчийски миграции извън родния край (“*по чужбина*” – срв. араб.-тур. *gurbet* = ‘чужбина’; оттук според Н. Геров “*ще иде на гурбет*”= “ще иде в чужбина”, а “*гурбетчия*” = “чужденец”⁷) са засвидетелствани в историческите извори още от средата на XIX век като традиционно *печалбарство*: според отпечатания във Виена през 1853 г. доклад на фон Мартрит, австрийски вицекомсул в София, християните - жители на *кааза Изнебол* (т.е. *Знеполе* в България), “са толкова бедни, че едва могат да си изплатят данъците; поради това по-голямата част от тях напускат през пролетта родните си места, за да търсят печалба в Истанбул и даже в Мала Азия, откъдето се връщат обратно през зимата или даже след по-дълго време”(цит. по *Михов Н.*, 1943: 331-332)⁸. Хората в Трънско разказвали на К. Иречек, че “в турско време ходили през лятото редовно по 5000 мъже в Сърбия като дюлгери”. И той допълва: “Тук (в Трънско – П.Х.), както и в Северно-Радомирско и в Краище, има покрайнини със скитници дюлгери, които работят повече на тайфи от 40 до 50 души...” (*Иречек К.*, 1976: 559). Това придвижване на работна ръка от планините (зони, характерни според Ф. Бродел “с архаизма и недоимъка” си) към богатите равнини и речни долини, а в по-ново време и към градовете, органично се вписва в характерните за целия Балкано-Средиземноморски ареал процеси (*Бродел Ф.*, 1998: 30, 40-43, 51).

Всяка пролет *тайфите/тайвите* на *печалбарите* носели тежкия си гурбетчийски кръст по прашните друмища на полуострова “от *Стамбула до Белграда*”; като ятата на прелетните птици те се прибират по родните домове едва в началото на зимата. Легенди се разказват да уменията на тези хора, способни “и *бълхата да подковат, и гьона на девет да разцепят*” (*Цвијић Ј.*, 1906: 194). За майсторите - *дунг`ери* от селата на Църна Трава в Сърбия се разказва как са построили Белград и цяла Шумадия, а за тези от Трънско в България – столицата София. Сезонните гурбетчийски миграции на *печалбарите*, добре засвидетелствани в периода след Кримската война, са свързани основно с упражняването на строителния занаят (*дунг`ерство*) и грънчарството: мъжете обикалят “от *ранна пролет до късна есен*” из целия Балкански полуостров като *дунг`ери* (строители), *зидари*, *циглари* (керемидчии), *калявци* (грънчари) и *црепари* (правеци подници/ *црепньи* за изпичане на хляба), а от определени села – и като каменоделци. Въпреки съществуващите становища, че традицията на строителното гурбетчийство в тези региони се корени в пътно-укрепителните работи, с които местното население е било обвързано в рамките на Османската империя по силата на своя *войнугано-дервенджийски* статут (срв. *Миронова-Панова С.*, 1971: 64), по-правдоподобно е началото на сезонната миграция на мъжкото население от тези планински региони да е късно явление, от началото на XIX век (*Тодоров*

P., 1940: 462). Генезисът на гурбетчийството може да бъде търсен в упадъка на добре развитото овцевъдство (същата причина за Западна Македония посочва и *Цвијић Ј.*, 1931: 134, 162, 169-170, 199), организирано и поощрявано в ранните векове на османското господство от държавата с оглед на нуждите на армията. За разлика от други региони на Балканите (напр. съседна Шумадия в Сърбия), където по-сетнешният стопанския напредък е свързан със свиневъдството, то в централната част на полуострова турските регистри са фиксирани още през ранния османски период (XV-XVII в.) една много добре развита мрежа от *джелепкешани*-овцевъди, снабдяващи държавата, армията и столицата Истанбул (подробно у *Атанасов С.*, 1987: 27-34).

Разпада на аграрната система в Османската империя довежда в планинските региони до намаляването на пасищата и пустеещите земи, увеличаването на населението и удължаване на цикъла на комплексност в семейно-родовите домакинства (*задруги*). Тези процеси дават основание на М. Тодорова да аргументира тезата, че *задругата* като една от формите на комплексност на семейството/домакинството е късен феномен, появил се като нов (или цикличен) отговор на специфичните особености в развитието на Османската империя след XVIII век (във връзка с масовизирането на *чифлишкото* земевладение) и в специфичните екологични ниши на пастирските и смесени (животновъдно-земеделски) региони на Балканите, като “географската честота на разпространението ѝ неизменно следва кривата на планинските региони на Балканите, пренебрегвайки етническите граници” (*Тодорова М.*, 2002: 146, 156). Според мен в това специфично развитие на социално-икономическите условия в Османската империя се корени и последвалото масовизиране на мъжкото гурбетчийство/*печалбарство* в централната част на полуострова след първата четвърт на XIX век. Сезонната миграция на планинското мъжко население “у печалбу”/“у работу” към другите региони на Балканите, на свой ред допринася за устойчивостта във времето на комплексните домакинства (*задругите*) и пословичната здравина на семейно-родствените мрежи в тези краища.

Посоките, маршрутите и характера на сезонния труд на гурбетчийските мъжки групи се сменят няколко пъти през XIX и първите десетилетия на XX век в съответствие с променливата и нееднозначна историческа съдба на тази част от Балканите (*Манолова-Николова Н.*, 1997: 159-173). До Освобождението от османска власт (1878) основни притегателни центрове за *печалбарските тайви* от Църнотравско, Трънско, Царибродско, Пиротско, Лесковачко, Вранско и Лужишко са свободните по това време княжества Сърбия и Влашко, а в границите на Османската империя – областта *Загоре* (около Видин и Лом), Добруджа и столицата Истанбул. Основният поток на строителите е потеглял за *Стамбул*. Към столицата на империята са тръгвали на някой от големите пролетни празници – *Младенци* (Св. 40 мъченици), *Джурджовдън* (Гергьовден), а от Трънско – на *Чист понеделник* след *Поклади*; до *Св. цар Костадин* (Св.Св. Константин и Елена) те вече са “у работу” (*Петровић Ј.*, 1920: 14). За “Влашко” *печалбарите* се събирали в Годеч и през Петроханския проход, Лом и пристанищата Турну Северин и Четатя на румънския бряг на Дунава, се озовавали в селата на днешна Южна Румъния. Тук те строели известните “*биеници*” – къщи от трамбована пръст, особено популярни сред местното влашко население (*Миринова-Панова С.*, 1971: 69-70). В редица села в Тимошко⁹, *Заглавак*, *Висок* (*Николић В.*, 1910: 28), Царибродско и Годечко в края на XIX век мъжкото население свободно е приказвало румънски, научен на гурбет.

В Сърбия преди 1878 г. сборните пунктове са били Смедерево, Парачин, Ягодина и Чюприя, от където по-сетне *дун’герите* се разпределят на групи из цяла Шумадия. В Знеполе трънчаните-*печалбари* из свободна Сърбия били наричани “*шумадийци*”, за

разлика от “*стамболджииите*”, чийто гурбет бил по селата около Истанбул (*Петричев Л.*, 1940: 150). Едни от първите крупни строителни предприемачи в Сърбия и в столицата Белград са от селата на Црна Трава (днес в Сърбия) и *Знеполе* (Трънско, днес в България) (подробно у *Петровић Ј.*, 1920: 14). Легендарният майстор-строител Гроздан Илиев *Насалевски* (наричан след освободителните войни “капитан Гроздан”), родом от с. Насалевци, Трънско, е водил всяка година *тайви* от по 500 до 1000 души *дунг’ери* в Сърбия. Много от тези майстори и техните строителни групи вземат активно участие в национално-освободителните борби на местното население: именно в Чюприя през 1862 г., наскоро след образуването на Първата българска легия в Белград, по молба на Г.С. Раковски, Гроздан *Насалевски* сформира три български доброволчески отряда от трънчани-строители, които да се включат в предстоящата сръбско-турска война (*Петричев Л.*, 1940: 140). Някои от водачите на тези *печалбарски тайви* получават и военни чинове в сръбската армия, включвайки се активно в Сръбско-турската война от 1876-77 г. като доброволци в корпуса на руския ген. М. Черняев. Именно местните строители-*печалбари* са основната двигателна сила и на ръководеното от друг виден трънчанин – Симо Соколов, руски офицер на сръбска служба, *Шопско* (Трънско) въстание (*Петричев Л.*, 1940: 163-171), довело до освобождаването на родните им краища през 1878 г.¹⁰. Те вземат активно участие и в избухналото след несправедливия Берлинския конгрес (1878 г.) протестно *Кресненско-Разложко* въстание в онези български региони, останали в пределите на Османската империя (*Илиев Н.*, 2000: 94-114).

Ежегодните *печалбарски* пътувания на мъжете от централната част на Балканите развиват през десетилетията специфични особености на празнично-обредната система и фолклора (песните от типа “*чужбина идем, оставям рай*”) на населението в тези региони. Наред с групирането на най-важните семейно-родови празници (от типа на *светъци*) в периода от Димитровден (*Митровдън*) до Ивановден (*Йовановдън*), със ритуално-сакрален връх на *Ранджеловдън* (Св. Архангел Михаил), *Никулдън* (Св. Никола) и *Божич* (Рождество) (*Пешева Р.*, 1960: 739; *Hristov P.*, 2001: 187-199), наред с концентрацията на сватбите в зимния календарен цикъл, местната народна традиция показва един устойчив “гурбетчийски” обреден комплекс, свързан с изпращането и посрещането на строителните групи (*тайви*) на мъжете-*печалбари*¹¹. Жените изпращали своите мъже и синове далеч извън чертите на селото – от *Знеполе* дори до м. *Дъсчан кладънъц* (*Миранова-Панова С.*, 1971: 65-67), където минавала старата сръбско-турска граница преди 1878 г. Вероятно свързан с традиционните гурбетчийски маршрути на населението от *Шоплука* и с ритуалите на посрещане/изпращане е произходът на старото име на *Курбетската планина*, разделяща *Понишавието* от долината на р. Морава (подробно у *Иречек К.*, 1978: 48).

След Освобождението на България (1878 г.) новопровъзгласената столица София, намираща се в центъра на *шопската* историко-културна област, се превръща бързо в притегателен център за строителите-*печалбари* от Трънско и Цариградско (тогава в България), от регионите на Црна Трава и Пирот (в Сърбия) и от останалите в границите на Османската империя региони на Североизточна Македония. По приблизителни изчисления през последното десетилетие на XIX и първото на XX век (до 1912 г.) в София от Сърбия са идвали ежегодно по 8000 души, от които около 2000 – само от Пиротски окръг (*Петровић Ј.*, 1920: 28). В редица села на Югоизточна Сърбия до ¼ от мъжкото население е било в България “у *печалбу*” – до 1890 в Сливница, а след това – най-вече в София. За размера на *печалбарството* в тези райони можем да съдим по интересния факт, че в първото десетилетие на XX век (след 1905 г.) в Пиротските села са били в равно обръщение и българските, и сръбските банкноти (*Петровић Ј.*, 1920: 27)¹². Българската

столица е “залята” от трънските майстори и от *дунг’ери* от пограничните планински региони; като строителен предприемач в София, заедно с трънчанина Цв. Радков, се подвизава през годините на принудително изгнаничество след *Зайчарската буна*, и големият сръбски политик Никола Пашич (*Христов П.*, 2003-Б).

Наред с трънчани, най-известните майстори и строителни предприемачи в София в края на XIX и първото десетилетие на XX век, са македонците (*Петровић Ј.*, 1920: 23). Пътят от Македония през Крива паланка за София по онова време с право е наричан “*печалбарски друм*”, защото всяка пролет по него повече от 10 000 мъже от Македония носели гурбетчийския си кръст към столицата на България (*Цвијић Ј.*, 1906: 197); само от Кривопаланешките села те са били около 3000 (*Петров Г.*, 1896: 593). *Печалбарите* и преселниците от Източна Македония са развивали в българската столица наред със строителния, и редица други занаяти – хлебарство, бозаджийство, халваджийство, ханджийство (*Цвијић Ј.*, 1931: 136), докато тези от планинските краища на Западна Македония (Тетовско, Дебърско, Кичевско, Костурско) са ориентирали своите гурбетчийски маршрути повече към Сърбия, отколкото към България (*Петров Г.*, 1896: 416, 477)¹³. От началото на двете Балкански и по време на Първата световна война много от тези *печалбари* от централните региони на Балканите емигрират в Америка, за да избегнат военната повинност; част от “*американците*” се завръщат по родните си места през 20-те години, но повечето остават в Америка като емигранти.

Организиран на родствен и/или на селищен принцип, *печалбарските тайви* развиват своя специфична субкултура в големия град (Истанбул, Белград, София). Тук те се превръщат в “*шопи*”, чийто отлики на народното облекло (в по-старо време традиционното *белодрешно*), културните стереотипи и диалектни особености ги обособяват в затворена общност със свои характеристики и специфичен фолклор. *Печалбарите* имат свои постоянни места за срещи и общуване (като известния хотел “Знеполе” и кръчмите по ул. “Пиротска” в София), а спецификите на диалекта им го превръща в техен езиков маркер (и своеобразен занаятчийски “таен” език) както в България, така и в Сърбия (срв. *Цвијић Ј.*, 1922:219). Като специфична затворена общност техните дюлгерски групи са възприемани от околното население и от двете страни на границата: и *църнотравци* в Сърбия, и *трънчани* в България са наричани традиционно *къркавци* - диал. название за жерави (*Николић Р.*, 1912: 231; *Миранова-Панова С.*, 1971: 65), а техните сезонно придвижващи се групи (“*от ранна пролет да късна есен*”) са сравнявани с ятата на прелетните птици. Тези мъжки занаятчийски общности са традиционно затворени и в своята специфична професионална субкултура; проникването на дюлгери от други региони в строителните им групи е голямо изключение дори през 40-те години на XX век: знае се, че от трънчани занаята може само да “се открадне”.

Войните между балканските държави от края на XIX и първите десетилетия на XX век стават поводи за изселване на *печалбарите* и техните семейства от родния *Шоплук*, поделен от новите политическите граници, към големите градове и вътрешността, като се забелязва интересна зависимост между доминиращите маршрути на гурбета им и посоките на бежанците-преселници: първоначално след Освобождението (1878 г.) Трън/Цариброд и Пирот си разменят население с про-сръбска или про-българска ориентация (*Христов П.*, 2002: 72-73), а по-късно от Кумановско и Скопско се изселват предимно в посока Сърбия, а от Кратовско, Кривопаланешко и Малешево – към България (*Цвијић Ј.*, 1906: 197). Преселени в големия град, *печалбарите* от тези региони запазват дълго време спецификите на регионалната си субкултура и изграждат постепенно пословично ефикасна роднинско-земляческа мрежа за взаимно подпомагане. В повечето случаи те се и заселват компактно:

още в началото на XIX в. дошлите от Ниш, Враня и Пирот бежанци формират известните със своята консервативност, културно-диалектна затвореност и брачна ендогамия “торлашки” села Баница, Яинце, Раковица и Мокри Луг в околностите на Белград; преселниците от Трънско (“от българския дял на Шоплука” по Цвиич) са образували в Смедеревския окръг (в Сърбия) същата затворена общност (Цвијић Ј., 1922: 175, 219). В София преброяването в края на 1920 г. показва, че основната маса преселници/бежанци (общо 24 076 души) са от Егейска (32,8%) и Вардарска (48,9%) Македония, но и те, както и трънчани, се заселват компактно: в кв. “Разсадника” – от Велешко и Прилепско, в кв. “Банишора” – от Струмишко и Малешевията, на ул. “Пиротска” и в “Царибродския” квартал – от Пиротско и Царибродско, а в “Красно село”, “Надежда” и около Захарната фабрика – от Трънско (Георгиев Г., 1983: 74, 90).

Постепенно обаче, особено след големите промени на Балканите от средата на XX век, след бурната “социалистическа” индустриализация и урбанизация, процесите на интеграция на групите население от (вероятно) единната някога шопска историко-културна област се засилват и те са се превърнали в неделима част от настоящите национални общности, в които са се вписали. По този начин, макар и разделен в политико-държавно отношение чрез исторически променливите граници на балканските държави, “Шоплукът” десетилетия наред “излива” от сърцето на Балканския полуостров население, което се превръща постепенно в началото на новия XXI век (и хилядолетие) от повод за конфликти в трансграничен мост – посредник между сродните южнославянски народи (а днес – и държави).

БЕЛЕЖКИ

1. Според анонимния автор на ръкописната история от Хилендарския манастир (съставена след 1826 г.) названието “шопи” произлиза от турското *сopa* (= тояга). Й. Шафарик и М. Дринов търсят произхода на името “шопи” в названието на старото тракийско племе *сапеи*, а П. Р. Славейков го свързва и с думата “*сон*” (кана, водопровод), която в Софийско се произнася като “шопка”. В. Добурски, Д. Текела, Й. Иванов извеждат “шопи” от названието на печенежкото племе *Цопон* (τζοπον), заселено през XI век в тези региони. В. Григорович и Ю. Трифонов свързват названието на местното население с езика на колонизираните тук през средните векове рудари-*саси* – от “шваби”, от немските названия за перчем (*шопф*) или колиба (*шопен/шупен*), т.е. като название за “колибари”. В науката все още няма утвърдено единно мнение за (само-)названието *шопи* – срв. подробно у Хаджиниколов В., 1984: 15; Сефтерски Р., 1984: 55-56).

2. За придобилото пейоративен характер название “шоп” и свързаното с него обидно “торлак” пишат още в края на XIX век П. Р. Славейков (Славейков П., 1884: 122), К. Иречек (Иречек К., 1899: 67), също и Й. Цвиич (Цвијић Ј., 1906: 180).

3. Съществуващите теории се различават относно броя и значението на различните етнически елементи, участвали в етногенезиса на местното население – романизирано местно антично население, славяни, печенези, а според последните теории и прабългари – срв. подробно у Сефтерски Р., 1984: 55-65. Славянският характер на народната култура на населението в шопската историко-културна област, обаче, не се оспорва от никого.

4. Обобщението у *Хаджиниколов В.*, 1984: 11 е на базата на следната литература: *Славейков П.Р.*, Няколко думи за шопите. – Периодическо списание на БКН.Д-во. Кн. 9, 1884, с.106-123; *Милетич Л.*, Старото българско население в Североизточна България. София, 1902, с.26; *Трифонов Ю.*, По произхода на името “шоп”. – Списание на БАН, Кн. 22, 1921, с. 133-134; *Костов Ст. Л.*; *Петева Е.*, Селски бит и изкуство в Софийско. София, 1935, с. 12-13. Срв. и *Вакарелски Хр.*, 1942: 236-258.

5. Отново Й. Цвиич, но вече като председател на историко-етнографската секция на Конференцията за мир в Париж през 1918 г., предлага подялба на Шоплука на “три пояса”: със сръбско население, със смесено население и с население, “близо до българите” - *Цвијић Ј.*, 1989: 213.

6. Най-нови упражнения в тази посока срв. у *Kolev D.*, 2001: 168-177.

7. *Геров Н.*, Речник на българския език. Ч. 1, С., 1975 (Пловдив 1895), с. 260; Допълнение на българския речник от Н. Геров. С., 1978 (Пловдив 1908), с.83; *Младенов С.*, Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. С., 1941, с. 114.

8. Три години по-късно (1856 г.) поп Младен Бусински ще запише в приписка към Бусинското Евангелие: “...градеше се Ниш, Цариброд и Сливница. Зло виде рода християнски...” (цит. по *Миронова-Панова С.*, 1971: 65), като отглас за тежките строителни повинности на местното християнско население.

9. *Печалбарите* от Тимошко ходели у Влашко предимно като селскостопански работници и ратаи – срв. *Првановић С.*, 1963: 141.

10. Симо Соколов е роден през 1848 г. в трънското село Грознатовци, днес в границите на Сърбия (до 1919 г. – в границите на България). В хода на Руско-турската война ръководените от него въстанически отряди, действащи съгласувано и с руската, и със сръбската армия, освобождават през 1877-78 г. последователно Трънско (днес в България), Вранско (днес в Сърбия) и Североизточна Македония до линията Враня-Крива Паланка-Кратово.

11. Изпращането у *работу* ставало по следния начин: от двете страни на домашната порта, с апотропейна цел, най-старата жена от къщата посипва жар от огнището, през която мъжете трябва да преминат (*Миронова-Панова С.*, 1971: 181), точна така, както на традиционната сватба в този край биват изпращани сватбарите от мъжка страна (*огледници*), за да вземат невестата и нейната *руба*.

12. Това става повод за активни административни мерки от страна на сръбските административни власти в региона (*Петровић Ј.*, 1920: 27).

13. И днес в столичните кръчми се пеят различни песни от “македонския” гурбетчийски репертоар: в белградските кафани са популярни “*тетовските*”, а в София – тези от Източна Македония.

ЛИТЕРАТУРА

- Атанасов С.*, 1987 - Атанасов, С. Насалевци. София.
- Бродел Ф.*, 1998 - Бродел, Ф. Средиземно море и средиземноморският свят по времето на Филип II. Кн. I, София.
- Вакарелски Хр.*, 1942 - Вакарелски, Хр. Групи на българската народност от битово гледище. – Известия на Българското географско дружество. Кн. 10, София, 236-258.
- Вълчинова Г.*, 1999 - Вълчинова, Г. *Знеполски похвали*. Локална религия и идентичност в Западна България. София.
- Георгиев Г.*, 1983 - Георгиев, Г. София и софиянци 1878 – 1944. София.
- Илиев Н.*, 2000 - Илиев, Н. Капитан Симо Соколов. Трънското въстание от 1877 г. София.
- Иречек К.*, 1899 - Иречек, К. Княжество България. Кн. II, Пловдив.
- Иречек К.*, 1976 - Иречек, К. Пътувания по България. София.
- Иречек К.*, 1978 - Иречек, К. История на българите. София.
- Колев Н.*, 1987 - Колев, Н. Българска етнография. София.
- Костов С., Петева Е.*, 1935 - Костов, Ст. Л.; Петева, Е. Селски бит и изкуство в Софийско. София.
- Крстић Д.*, 2002 - Крстић, Д. Торлаци у Србији. – Пиротски зборник, 27-28, Пирот, 73-80.
- Лилић Б.*, 2000 - Лилић, Б. Пирот у светлу историјске науке (Разговор са академиком Владимиром Стојанчевићем). – Пиротски зборник, 25-26, Пирот, 5-16.
- Малинов З.*, 2001 - Малинов, З. Јужната и западната граница на шопите во Република Македонија. – В: *The Border*. Границата. Т. 1, София, с. 21-39.
- Манолова-Николова Н.*, 1997 - Манолова-Николова, Н. Средна Западна България 1877-1879 г. Преходът между две епохи в Трънско-Брезнишкия край. – В: *Родина*, III-IV, София, 159-173.
- Миронова-Панова С.*, 1971 - Миронова-Панова, С. Трънският край. София.
- Михов Н.*, 1943 - Михов, Н. Приноси към търговската история на България. Ч. II. Австрийски консулски доклади. Т. 1, София.
- Николић В.*, 1910 - Николић, В. Из Лужнице и Нишаве. - СЕЗ, кн. 16, Београд.
- Николић Р.*, 1912 - Николић, Р. Крајиште и Власина. – СЕЗ, кн. 18, Београд.
- Петричев Л.*, 1940 - Петричев, Л. Власинският (Трънският) революционен комитет. – В: Трънски край. София, с. 138-146.
- Петричев Л.*, 1940 - Петричев, Л. Трънските доброволци в Сръбско-турската война – 1876 година. – В: Трънски край. София, с. 146-162.
- Петричев Л.*, 1940 - Петричев, Л. Шопското въстание през 1877 година на трънското опълчение. – В: Трънски край. София, 163-173.
- Петров Г.*, 1896 - [Петров, Г.] Материали по изучаването на Македония. София.
- Петровић Ј.*, 1920 - Петровић, Ј. Печалбари, нарочито из околине Пирота. Београд.
- Пешева Р.*, 1960 - Пешева, Р. Един старинен семеен празник (празнуване на “светец” в Северозападна и Западна България). – В: *Езиковедско-етнографски изследвания в памет на акад. Ст. Романски*. София, с. 731-754.

- Првановић С.*, 1963 - Првановић, С. Тимок и тимочани. Зајечар, 1963.
- Сефтерски Р.*, 1984 - Сефтерски, Р. Софийските шопи како историко-етническа формација во светлината на последните истражувања. – В: Народната култура во Софија и Софийско. Софија, БИД, с. 55-65.
- Симеонова Г.*, 1993 - Симеонова, Г. Етнографските групи и нивната врска со единството и многобразноста на етническата култура. – Етнологија. 1, Софија, с. 139-152.
- Славейков П.Р.*, 1884 - Славейков, П.Р. Неколку думи за шопите. – Периодическо списание на БКН.Д-во. Кн. 9, Софија, с. 106-123.
- Тодоров Р.*, 1940 - Тодоров, Р. Трњчанинот како строител. – В: Трњски крај. Софија, с. 462-464.
- Тодорова М.*, 2002 - Тодорова, М. Балканското семејство. Историческа демографија на бугарското општество преку османскиот период. Софија.
- Хаджиниколов В.*, 1984 - Хаджиниколов, В. Проблеми на етнографското истражување на Софија и Софийско. – В: Народната култура во Софија и Софийско. Софија, БИД, с. 11-30.
- Христов П.*, 2003-А - Христов, П. Гурбетчиството/*печалбарството* во централната част на Балканите како трансграничен обмен. – В: *Да живееш там, да се снуваш тука*. Емиграционни процеси во почетокот на XXI век. Софија (in print).
- Христов П.*, 2003-Б - Христов, П. Никола Пашич и неговата дејност во емиграција во Софија. – В: *Развитак... Зајечар* (in print).
- Цвијић Ј.*, 1906 - Цвијић, Ј. Основе за географија и геологија Македоније и Старе Србије. Београд.
- Цвијић Ј.*, 1922 - Цвијић, Ј. Балканско полуострво и јужнословенске земље. Књ. прва, Београд.
- Цвијић Ј.*, 1931 - Цвијић, Ј. Балканско полуострво и јужнословенске земље. Књ. друга, Београд.
- Цвијић Ј.*, 1989 - Цвијић, Ј. Говори и чланци. – В: Собрана дела. Књ. 5 (Т. II), Београд.
- Цвијић Ј.*, 1991 - Цвијић, Ј. Антропогеографски списи. – В: Собрана дела. Књ. 4, Београд.
- Anderson B.*, 1983 - Anderson, B. Imagined Communities: reflection on the origin and spread of nationalism. London, Verso.
- Bart F.*, 1997 - Bart, F. Etničke grupe I njihove granice. – In: *Putinja, F.; Stref-Fenar, Ž.* Теорије о етничету. Београд, с. 211-260.
- Hobsbawm E.*, 1983 - Hobsbawm, E. Introduction. – In: *Hobsbawm, E.; Ranger, T. (eds.)* The Invention of Tradition. Cambridge U. P.
- Hristov P.*, 2001 - Hristov, P. Ahnenkult in Westbulgarien: das Fest des Schutzheiligen. – In: *Brunnbauer, Ulf ; Karl Kaser (Hg.)* Vom Nutzen der Verwandten. Soziale Netzwerke in Bulgarien (19. und 20. Jahrhundert). Böhlau, Wien, 187-199.
- Hristov P.*, 2002 - Hristov, P. Use of the Holiday for Propaganda Purposes (the “Serbian” *slava* and/or the “Bulgarian” *sabor*). – In: *Ethnologia Balkanica*. 6, p. 69-80.
- Kolev D.*, 2001 - Kolev, D. Šopi kao etnografska grupa. – In: *Vere manjina I manjinske vere*. Niš, s. 168-177.